

E. M. Forster

PUT U INDIJU

Prevela
Milica Cvetković

■ Laguna ■

Naslov originala

E. M. Forster

A PASSAGE TO INDIA

Copyright © 1924 by Harcourt, Inc.

Copyright renewed 1952 by E. M. Forster

Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

FSC

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

PRVI DEO

Džamija

Prvo poglavlje

Osim Marabarskih pećina – a one su udaljene više od tri-
deset kilometara – grad Čandrapur ne predstavlja ništa
naročito. Reka Gang ga pre opasuje nego što ga zapljusku-
je, pa se on razvlači nekoliko kilometara duž obale, jedva
se razlikujući od đubreta što onako slobodno sam ostavlja.
Nema stepenika do vode za kupače jer tamo Gang nije sveta
reka; zapravo i nema rečne obale, a bazari zatvaraju široku i
promenljivu panoramu potoka. Ulice su neprijatne, hramo-
vi neupečatljivi i, mada postoji nekoliko lepih kuća, one su
skrivenе u baštama ili uličicama čija prljavština odbija sva-
kog osim pozvanog gosta. Čandrapur nikad nije bio velik
ni lep, ali je pre dvesta godina ležao na putu između Gornje
Indije, tada carske, i mora, pa one lepe kuće potiču iz tog
razdoblja. Polet ukrašavanja minuo je u osamnaestom veku,
a nikad i nije bio demokratičan. Po bazarima nema oslika-
nih površina niti gotovo ikakvih duboreza. Sâmo drvo kao
da je od blata, a oni što tamo obitavaju kao da su od blata
što se kreće. Sve na šta pogled padne tako je skromno, tako

monotono da, kad se Gang povlači, čovek može očekivati da za sobom spere sve izrasline nazad u tlo. Kuće se zadržavaju, ljudi se dave i ostaju da trule, no opšti obris grada traje, tamo se nadima, ovde skuplja, kao neki niži, mada neuniživ oblik života.

U kopnu se pejzaž menja. Tamo su okrugao vojni poligon i dugačka, požutela bolnica. Kuće što pripadaju Evroazijcima stoje na uzvišenju kod železničke stanice. Ispod pruge – koja se pruža paralelno s rekam – teren se spušta pa se opet diže prilično strmo. Na drugom uzvišenju nalazi se malo naselje engleskih službenika i, odatle posmatrano, Čandrapur izgleda kao sasvim drugačije mesto. Ono je grad vrtova. Nije ni grad, već šuma s retkim kolibama. To je tropski vrt za uživanje kog zapljuskuje plemenita reka. Jubeja i nim, mango i bo-drvo što su bili skriveni bazarima, sad su vidljivi i zauzvrat oni skrivaju bazare. Dižu se iz vrtova čije prastare cisterne ih poje, niču iz zagušljive okoline i zapuštenih hramova. U potrazi za svetlošću i vazduhom, obdareni s više snage od čoveka i njegovih tvorevina, uzleću nad nižim otpadom da jedno drugo pozdrave granama i listovima što se njišu, te da za ptice podignu grad. Posebno posle kiše zaklanjaju ono što se dole događa, ali sve vreme, čak i kad su sasušeni ili bez lišća, oni veličaju grad u očima engleskog naroda što nastanjuje uzvišenje, tako da pridošlice ne mogu poverovati da je onako skroman kakvim ga opisuju, pa moraju da se odvezu dole da bi se razočarali. Što se samog engleskog naselja tiče, ono ne izaziva nikakva osećanja. Ne oćarava; mada i ne odbija. Razumno je isplanirano, s klubom od crvene opeke u pročelju, a nešto dalje piljarnicom i grobljem, pa prizemnim zgradama duž ulica što se ukrštaju pod pravim uglom. U njemu nema ničeg odvratnog, a samo je pogled lep; s gradom ne deli baš ništa, osim neba što se nadnosi nad njima.

Pa i samo nebo je promenljivo, ali te promene su manje vidljive od onih na rastinju i reci. Ponekad ga oblaci prekrile, ali obično je to kupola pomešanih boja, od kojih preovlađuje plava. Preko dana ta plava blede u belu i dodiruje se s belinom zemlje, a posle zalaska sunca dobija nov obim – narandžastu što se naviše preliva u najnežniju ljubičastu. Suštinsko plavetnilo ipak opstaje, pa je tako i noću. Tad zvezde vise poput svetiljki s nepreglednog svoda. Razdaljina između zemlje i njih nije ništa u poređenju s razdaljinom iza njih, pa se ta daljina, mada mimo boja, poslednja oslobađa plavetnila.

Nebo sve određuje – ne samo klimu i godišnja doba, već i kad će zemlja biti lepa. Sama ne može mnogo toga da učini – tek slabašno bokorenje cveća. No kad nebo odluči, bogatstvo može zasuti čandrapurske bazare ili se blagoslov razliti od obzorja do obzorja. Nebo to može jer je snažno i tako ogromno. Snaga potiče od sunca, u kojem se svakodnevno kupa; veličina potiče od rasprostrte zemlje. Nema planina da narušavaju zakrivljenje. Milju za miljom zemlja leži ravno, malo se naginje, pa se opet ispravlja. Samo na jugu, gde gomi la pesnica i prstiju promiče iz tla, to beskrajno prostranstvo se prekida. Te pesnice i ti prsti jesu Marabarska brda u kojima su neobične pećine.

Drugo poglavlje

Ostavivši bicikl, koji je pao pre nego što ga je sluga uspeo uhvatiti, mladić je ustrčao na verandu. Bio je pun živosti. „Hamidula, Hamidula! Kasnim li?“, povikao je.

„Ne izvinjavaj se“, kazao je njegov domaćin. „Uvek kasniš.“

„Lepo mi odgovori na pitanje. Kasnim li? Je li Mahmud Ali pojeo svu hranu? Ako je tako, odoh drugde. Gospodine Mahmude Ali, kako si?“

„Hvala na pitanju, doktore Azize, umirem.“

„Umireš pre večere? O, siroti Mahmude Ali!“

„Zapravo, ovaj ovde Hamidula je mrtav. Preminuo je baš kad si se dovezao biciklom.“

„Da, tako je“, prihvatio je onaj. „Zamisli da ti se obojica obraćamo s drugog, srećnijeg sveta.“

„Ima li u tom vašem srećnijem svetu nečeg poput nargila?“

„Azize, ne ćeretaj. Upravo vodimo vrlo tužan razgovor.“

Nargila je previše nabijena, kao i obično u kući njegovog prijatelja, pa je nadureno zagrgoljila. On ju je lagano

podsticao. Konačno se predajući, šiknula mu je duvan u pluća i nozdrve, pa mu izbacila dim od zapaljene kravlje balege koju je pokupio vozeći kroz bazar. Ukus je bio sjajan. Opustio se u transu, čulnom ali zdravom, kroz koji mu se razgovor one dvojice nije činio tako tužno – raspravljali su je li moguće ili nije biti prijatelj s Englezom. Mahmud Ali je tvrdio da to nije moguće, Hamidula se nije slagao, no s tako mnogo obzira da među njima nije bilo trvenja. Zaista je sjajno ležati na širokoj verandi dok se mesec diže pred tobom, a sluge iza pripremaju večeru i ništa nezgodno se ne dešava.

„Eto, pogledaj moje jutrošnje iskustvo.“

„Samo tvrdim da je u Engleskoj to moguće“, odgovorio je Hamidula, koji je u toj zemlji bio davno, pre velike strke, i srdačno je primljen u Kembridžu.

„Ovde je nemoguće, Azize! Onaj dečko crvenog nosa opet me je uvredio u Sudu. Ne zameram mu. Rečeno mu je da me vređa. Sve donedavno bio je to fin dečko, ali drugi su ga uhvatili.“

„Da, njima ovde nema druge, to tvrdim. Pojave se namerni da budu učtivi, a onda im kažu da tako ne ide. Pogledajte Lezlija, pogledajte Blakestona, sad su na redu vaš dečko crvenog nosa i Filding. Eto, sećam se kad je Tarton tek stigao. Bilo je to u drugom delu Provincije. Nećete mi verovati, ali vozio sam se s Tartonom u njegovoj kočiji – s Tartonom! O da, nekad smo bili sasvim bliski. Pokazao mi je svoju zbirku maraka.“

„Sad bi očekivao da ćeš mu je ukrasti. Tarton! Ali dečko crvenog nosa biće mnogo gori od Tartona!“

„Ne mislim tako. Svi postanu potpuno isti, ni lošiji ni bolji. Dajem svakom Englezu dve godine, bio on Tarton ili Barton. Razlika je samo u slovu. A svakoj Engleskinji dajem šest meseci. Sve su sasvim slične. Zar se ne slažete sa mnom?“

„Ja se ne slažem“, odgovorio je Mahmud Ali pribegavši gorkom humoru i osetivši kako bol tako i zadovoljstvo zbog svake reči koja je izgovorena. „Što se mene tiče, nalazim duboke razlike među našim vladarima. Crvenonosi mrmlja, Tarton govori razgovetno, gospođa Tarton je podmitljiva, gospođa Crvenonosa nije, i ne može biti jer zasad nema gospođe Crvenonose.“

„Podmitljiva?“

„Zar ne znate da joj je, kad su privremeno bili u Centralnoj Indiji zbog planiranja radova na kanalu, neki radža dao šivaću mašinu od čistog zlata da bi voda tekla kroz njegovu državu?“

„A teče li?“

„Ne. U tome je posebna veština gospođe Tarton. Kad mi, siroti crnci, primamo mito, mi obavljamo ono za šta smo podmićeni, a za posledicu imamo da nas zakon otkrije. Englezi uzmu i ne urade ništa. Divim im se.“

„Svi im se divimo. Azize, molim te dodaj nargilu.“

„O, ne još – tako se sad razradila.“

„Vrlo si sebičan momak.“ Iznenada je punim glasom viknuo da se posluži večera. Sluge su doviknule da je spremna. Hteli su reći kako bi želeli da je gotova, a tako su ih ovi i razumeli jer se nijedan nije pomakao. Tad je Hamidula nastavio, ali drugačije i očigledno potreseno.

„No uzmite moj slučaj – slučaj s mladim Hjuom Banisterom. To je sin mojih dragih, pokojnih prijatelja prečasnog Banistera i gospođe mu, čiju dobrotu prema meni u Engleskoj ne mogu zaboraviti ni opisati. Bili su mi kao otac i majka, s njima sam razgovarao kao što sad govorim. Preko raspusta parohijska kuća je postajala moj dom. Poveravali su mi svu decu – često sam nosio malog Hjua – odveo sam ga na sahranu kraljice Viktorije, uzeo ga u ruke i podigao iznad gomile.“

„Kraljica Viktorija je bila drugačija“, promrmljao je Mahmud Ali.

„Sad čujem da je taj dečak trgovac kožom u Kanpuru. Zamislite kako čeznem da ga vidim i da mu kažem kako ova kuća može biti njegov dom. Međutim, uzalud. Drugi Anglo-indijci mora da su ga se odavno već dočepali. Verovatno će pomisliti da nešto hoću, a to ne mogu da podnesem od sina svojih starih prijatelja. O, šta je to u ovoj zemlji pošlo naopako u svemu, *vekil sahibe*?* Pitam ja tebe.“

Aziz se pridružio. „Čemu razgovor o Englezima? Brrrr...! Čemu biti prijatelj s njima ili im ne biti prijatelj? Hajde da ih odbacimo i razveselimo se. Kraljica Viktorija i gospođa Banister jedini su izuzeci, a obe su mrtve.“

„Ne, ne, to ne priznajem, upoznao sam i druge.“

„Upoznao sam i ja“, rekao je Mahmud Ali najednom se predomislivši. „Nisu sve dame ni izdaleka slične.“ Raspoloženje im se promenilo, pa su se prisećali sitnih dobrota i ljubaznosti. „Rekla je: 'Mного vam hvala', na najprirodniji način.“ „Ponudila mi je pastilu kad mi je prašina zagrebala grlo.“ Hamidula se sećao još važnijih primera anđeoskih usluga, ali onaj drugi, koji je poznavao samo Angloindijce, morao je da pretura po pamćenju u potrazi za mrvicama, pa ne iznenađuje što je odvratio: „Ali naravno, sve su to samo izuzeci. Izuzeci ne potvrđuju pravilo. Prosečna žena je kao gospođa Tarton a ti, Azize, znaš kakva je.“ Aziz nije znao, ali reče da zna. I sam je uopštavao na osnovu ličnih razočaranja – teško je pripadnicima potčinjene rase da rade drugačije. Priznajući izuzetke, složio se da su sve Engleskinje nadmene i podmitljive. Razgovor je izgubio žar, ali se njegova sumorna površina razvijala i širila u beskraj.

* Hind.: gospodin advokat. (Prim. prev.)

Sluga je objavio da je večera spremna. Nisu obratili pažnju na njega. Stariji muškarci su dosegli večitu temu politike, a Aziz je odlutao u baštu. Drveće je odavalo opor miris – magnolije sa zelenim cvetovima – pa su mu na um pali odlomci iz persijske poezije. Večera, večera, večera... ali kad se vratio do kuće radi večere, Mahmud Ali je tad sam otišao da razgovara sa svojim *seizom*.* „Dođi onda da porazgovaraš s mojom suprugom“, rekao je Hamidula pa su dvadeset minuta proveli iza *pardaha*.** Hamidulina begum bila je dalja Azizova tetka i jedini ženski rod kog je imao u Čandrapuru, a sad je Azizu imala da kaže mnogo toga o obrezivanju u porodici koje nije obavljeno dovoljno svečano. Bilo je teško izvući se jer, dok oni ne večeraju, ona neće ni početi da jede, te je stoga rastezala priču kako ne bi pomislili da je nestrpljiva. Pošto je iskritikovala obrezivanje, setila se nekih srodnih tema, pa je pitala Aziza kada će se oženiti.

Pun uvažavanja, ali iznerviran, odgovorio je: „Jednom je dovoljno.“

„Da, obavio je svoju dužnost“, rekao je Hamidula. „Ne začikavaj ga. Izdržava porodicu, dva dečaka i njihovu sestru.“

„Tetka, oni žive vrlo ugodno s majkom moje žene, tamo gde je sama živela pre nego što je umrla. Mogu da ih vidam kad god poželim. Oni su vrlo, vrlo mala deca.“

„Njima šalje celu svoju platu i sam živi kao najniži službenik, a nikome ne govori razloge. Šta više od njega tražiš?“

No nije to bio naum Hamiduline begum, pa pošto je nakratko promenila temu, vratila se onome. Rekla je: „Šta

* Hind.: konjušar, kočijaš. (Prim. prev.)

** Običaj u Indiji da se žene izoluju od muškaraca i neznanaca; sama reč je nastala od reči *pardah*, što na urduu znači zavesa. (Prim. prev.)

će biti s našim kćerima ako muškarci odbijaju da se njima žene? Udavaće se ispod svog statusa ili...“ Zatim je počela poznatu priču o dami carskog porekla koja nije našla muža u uskom krugu u kom joj je ponos dozvoljavao da se uda, pa je živela neudata, s već trideset godina, i umreće neudata, jer je više niko neće hteti. Priča je polako ubedila muškarce, ta tragedija bacila je mrlju na čitavu zajednicu; gotovo da je bolja i poligamija nego da žena umre bez radosti koje joj je Bog namenio da primi. Brak, majčinstvo, moć u kući – za šta je drugo pa rođena, i kako može muškarac koji joj je to uskratilo da se poslednjeg dana pojavi pred njenim i svojim tvorcem? Aziz se oprostio rekavši: „Možda... ali kasnije...“, što je njegov neizbežni odgovor na takve zahteve.

„Ne smeš odlagati ono što misliš da je ispravno“, kazao je Hamidula. „Upravo zato je Indija u takvoj neprilici, zato što odlažemo.“ No videvši da mu je mladi rođak zabrinut, dodao je nekoliko umirujućih reči, kojima je uklonio utisak što je njegova supruga mogla ostaviti.

Za njihovog odsustvovanja, Mahmud Ali je otišao svojim čezama i ostavio poruku da se vraća za pet minuta, ali da ga nipošto ne čekaju. Seli su s Muhamedom Latifom, daljim rođakom kuće, koji je živio od Hamiduline izdašnosti, a nije zauzimao položaj ni sluge ni jednakog. Nije progovarao dok mu se ne obrate, a kako mu se niko nije obraćao, uporno je bez zamerke ćutao. Tu i tamo je podrigivao, u pohvalu bogatij hrani. Blag, srećan i nepošten starčić; čitavog života nije ništa radio. Sve dok neko od rođaka ima kuću, nije se brinuo za dom, a nije bilo verovatno da bi u tako velikoj porodici svi bankrotirali. Njegova žena je provodila sličan život, nekoliko stotina milja dalje – on je nije posećivao pravdajući se cenom vozne karte. Aziz ga je izazivao, kao i sve sluge, pa je počeo da navodi poeziju, persijsku, urdsku, pomalo arapsku.

Pamćenje mu je bilo dobro, a za tako mladog čoveka mnogo je čitao; njegove omiljene teme bile su propadanje islama i kratkoća ljubavi. Slušali su ga oduševljeno, jer su oni bili za javnost poezije, a ne privatnost koja se običava u Engleskoj. Nikad im nije bilo dosta reči, reči; udisali su ih uz svež noćni vazduh, nikad nisu zastajali da ih analiziraju; ime pesnika, Hafiz, Hali, Ikbāl, bila je dovoljna garancija. Indija – stotine Indijâ – šaputala je napolju pod nezainteresovanim mesecom, ali u tom trenutku Indija im se činila jedinstvenom i samo njihovom, pa su vraćali izgubljenu veličinu slušajući kako se njen gubitak žali, osećali su se opet mlado jer su se podsetili da mladost proleti. Sluga u crvenom ga je prekinuo; bio je to hirurgov *čaprasi** s porukom za Aziza.

„Stari Kalender želi da me vidi u svojoj kući“, rekao je ustajući. „Mogao je baš da bude dovoljno ućtiv i kaže zbog čega.“

„Rekao bih da je posredi neki slučaj.“

„Rekao bih da nije, rekao bih da nije ništa. Pogodio je vreme naše večere i svaki put nas prekida kako bi pokazao svoju moć.“

„S jedne strane uvek to radi, s druge, mogao bi biti ozbiljan slučaj, a ti to ne možeš znati“, kazao je Hamidula obazrivo popločavajući put prema poslušnosti. „Nije li bolje da očistiš zube posle betela?“

„Kad bi zubi trebalo da mi se čiste, ne bih uopšte išao. Ja sam Indijac, indijski je običaj da se žvaće betel. Hirurg mora da se nosi s tim. Muhamede Latife, moj bicikl, molim.“

Siromašni rođak je ustao. Pomalo uronjen u carstvo materije, spustio je dlan na sedište bicikla dok je sluga zapravo gurao. Zajedno su ga prevezli preko eksera. Aziz je pružio

* Hind.: sluga, glasonoša. (Prim. prev.)

ruke pod bokal, obrisao ih, namestio zelenu filcanu kapu, pa s neočekivanom energijom odjurio s Hamidulinog imanja.

„Azize, Azize, nesmotreni momče...“ No on je već bio u bazaru i mahnito vozio. Nije imao ni svetlo, ni zvonce, ni kočnice, ali čemu ti dodaci u zemlji gde je biciklisti jedina nada samo da se kotrlja od lica do lica, i samo što se ne sudari s nekim ono nestane? Osim toga, u to doba grad je bio prilično prazan. Kad mu se ispumpala guma, skočio je s bicikla i potražio *tongu*.*

U početku je nije našao, pa je morao i da se otarasi bicikla u kući jednog prijatelja. Još je izgubio vreme u čišćenju zuba. No konačno je, sa živim osećanjem brzine, kloparao prema kolonijalnom naselju. Zašavši u onu suvoparnu urednost, najednom ga je skolilo neraspoloženje. Ulice, nazvane imenima pobedničkih generala, što se seku pod pravim uglom predstavljale su simbol mreže koju je Velika Britanija bacila na Indiju. Osećao se kao da je uhvaćen u njena okca. Kad je skrenuo na imanje majora Kalendera, s teškoćom se uzdržao da ne izađe iz tonge i peške priđe zgradi, a to ne stoga što je bio ropske duše već zato što se onako osećajan – osetljiv – plašio teškog poniženja. Prošle godine se dogodio „slučaj“ – indijski gospodin se dovezao do kuće engleskog zvaničnika pa su ga sluge vratile i rekle da priđe prikladnije – samo jedan slučaj među hiljadama poseta stotinama zvaničnika, ali glas o tome daleko se proćuo. Mladić je zazirao da se to ne ponovi.

Napravio je kompromis, pa je zaustavio kočijaša pred samim krugom svetlosti što se širila po verandi.

Hirurg nije bio kod kuće.

„Ali sahib mi je ostavio poruku?“

* Hind.: indijske čeze na dva točka, s konjskom zapregom. (Prim. prev.)

Sluga je nezainteresovano odgovorio: „Ne.“ Aziz je bio očajan. Beše to sluga kom je ranije slučajno uskratio napojnicu, pa sad ništa nije mogao jer je bilo ljudi u predsoblju. Bio je ubeđen da je poruka postojala, a da mu je ovaj ne prenosi iz osвете. Dok su se raspravljali, neko je izašao iz kuće. Bile su to dve žene. Aziz je podigao kapu. Prva, u večernjoj haljini, bacila je pogled na Indijca i instinktivno se okrenula.

„Gospođo Lezli, stigla je tonga“, povikala je.

„Naša?“, pitala je druga, i sama ugledavši Aziza i postupivši isto.

„Svejedno je, iskoristimo poklone što bogovi šalju“, zakreštala je pa su obe uskočile. „*Tonga-vala*,* klub, klub. Zašto ta budala ne kreće?“

„Idi, platiću ti sutra“, rekao je Aziz kočijašu, a dok su se oni udaljavali, ljubazno je dobacio: „Nema na čemu, gospođe.“ Nisu mu odgovorile jer su se zabavile svojom pričom.

I bilo je baš kao i obično – upravo kako je Mahmud Ali rekao. Neizbežno poniženje – njegov naklon je ignorisan, kočija uzeta. Moglo je biti i gore, a tešio se nekako time da su gospođe Kalender i Lezli obe debele i da su opteretile tongu. Da su lepe, to bi ga bolelo. Okrenuo se slugi, dao mu nekoliko rupija i ponovo pitao ima li poruke za njega. Ovaj, sad vrlo uljudan, odgovorio je isto. Major Kalender se odvezao pre pola sata.

„Ništa nije rekao?“

Zapravo je rekao: „Prokleti Aziz“, reči koje je sluga razumeo, ali je bio preučtiv da ih ponovi. Svako može da pruži preveliku napojnicu isto kao i premalu, ona para koja dovodi do tačne istine još nije iskovana.

* Hind.: *wallah* u složenicama označava osobu zaduženu za nešto. (Prim. prev.)

„Onda ću mu napisati pismo.“

Ponuđeno mu je da uđe, ali bio je isuviše ponosit da to uradi. Doneli su mu na verandu papir i mastilo. Počeo je: „Poštovani gospodine, na vašu zapovest požurio sam kao što svaki podređeni treba...“, a onda je stao. „Reci mu da sam dolazio, to je dovoljno“, kazao je i pocepao pismo. „Evo moje posetnice. Pozovi mi tongu.“

„*Hazur*,* sve su u klubu.“

„Onda telefoniraj nekoj na železničkoj stanici.“ A pošto je čovek požurio da to obavi, dodao je: „Neka, neka, radije ću prošetati.“ Zatražio je šibicu i pripalio cigaretu. Te pažnje, mada kupljene, prijale su mu. Trajaće dokle god ima rupija, što je već nešto. Sad samo da otrese angloindijsku prašinu s nogu! Da izbegne iz mreže i vrati se među ponašanje i gestove koje poznaje! Upustio se u neželjenu fizičku aktivnost.

Bio je sportski građen sitan muškarac, nežno sazdan, ali zaista vrlo snažan. Svejedno ga je hodanje umorilo, kao što umori svakog u Indiji osim tek pridošlih. U onom tlu ima nečeg neprijateljskog. Ili se podaje, pa noga tone u udubljenje, ili je neočekivano tvrdo i oštro, pa u stopama ostaju kamenčići i kristali. Niz takvih sitnih iznenađenja iscrpljuje; a on je bio u plitkim cipelama, što je neprikladno u svakoj zemlji. Na rubu naselja zastao je da predahne u džamiji.

Oduvek je voleo tu džamiju. Bila je elegantna, razmeštaj mu se dopadao. U dvorištu – u koje se ulazilo kroz oronulu kapiju – bio je bazen za uzimanje abdesta, sa svežom bistrom vodom što uvek teče jer je, zapravo, deo toka koji snabdeva grad. Dvorište je bilo popločano izlomljenim kamenim pločama. Pokriveni deo džamije bio je dublji nego što je uobičajeno; ličio je na englesku parohijsku crkvu čija je stranica

* Hind.: način obraćanja s poštovanjem. (Prim. prev.)

skinuta. S mesta na kom je seo gledao je u tri luka gde su mrak razbijale viseća lampica i mesečina. Pročelje – pod punom mesečinom – ličilo je na mermerno, a devedeset devet imena Boga na frizu isticala su se crnilom, jer je friz bio istaknut belinom naspram neba. Aziz je bio zadovoljan borbom ovog dvojstva i nadmetanjem senki unutra pa je pokušao da celinu izrazi nekom istinom o religiji ili ljubavi. Pošto je džamija pridobila njegovo odobravanje, gurnula ga je u maštaranje. Hram druge vere, hinduističke, hrišćanske ili grčke, bio bi mu dosadan i ne bi probudio osećaj lepote. Ovde je bio islam, njegova zemlja, više nego vera, više nego borbeni poklič, više, mnogo više... Islam, stav prema životu kako izuzetan tako i izdržljiv, u kom njegovo telo i misli nalaze dom.

Sedeo je na niskom zidu što je sleva omeđavao dvorište. Pred njim se teren spuštao prema gradu, vidljivom kroz drveće, i u onom miru čuo je mnogo tihih zvukova. Zdesna, tamo u klubu, engleska zajednica uživala je u amaterskom orkestru. Na nekoj drugoj strani Indusi su udarali u bubnjeve – znao je da su Indusi jer ritam za njega nije bio prijatan – a drugi su opet naricali nad mrtvacem – znao je i nad kojim jer je za njega tog poslepodneva izdao umrlicu. Zatim sove, pandžapski poštanski voz... i divan miris cveća u vrtu šefa železničke stanice. No džamija – samo je ona bila važna, pa ga je iz složene privlačnosti noći trгла sebi i ispunila ga značenjima koje graditelj nije imao u vidu. Jednog dana će i on sazidati džamiju, manju od te ali savršeno ljupku, tako da će svi koji prođu pored nje doživeti sreću kakvu je on upravo iskusio. A blizu nje, pod niskom kupolom, biće njegov grob, s persijskim zapisom:

Vaj, bez mene hiljadama godina

Ruža će pupeti i proleće cvetati,

Ali ko tajno razume moje srce –
Pohodiće grob u kom počivam.

Taj katren je video na grobu dekanskog kralja i smatrao ga najdubljom filozofijom – uvek je smatrao da je patos dubok. Tajno razumevanje srca! Ponovio je tu rečenicu suznih očiju, a kad je to uradio, jedan od stubova džamije kao da je zadržtao. U polumraku se zanjihao i odvojio. Verovanje u duhove bilo je u njegovoj krvi, ali ostao je nepomičan. Pomerio se još jedan stub, treći, a onda je neka Engleskinja stupila na mesečinu. Najednom je on pobesneo i povikao: „Gospođo! Gospođo! Gospođo!“

„Oh! Oh!“; sikhla je žena.

„Gospođo, ovo je džamija, ne smete uopšte da budete ovde; trebalo je da se izujete; ovo je sveto mesto za muslimane.“

„Izula sam se.“

„Jeste?“

„Ostavila sam cipele na ulazu.“

„Onda vas molim da mi oprostite.“

Još preplašena, žena je izašla ali je gledala da između njih ostane bazen. Doviknuo joj je: „Zaista mi je žao što sam vam se obratio.“

„Da, bila sam u pravu, zar ne? Ako se izujem, dozvoljeno mi je?“

„Svakako, ali tako malo dama se potrudi, posebno kad misle da ih niko neće videti.“

„To nema veze. Bog je ovde.“

„Gospođo!“

„Molim vas pustite me da idem.“

„O, mogu li vam u nečemu poslužiti sad ili drugi put?“

„Ne, hvala, zaista ne treba – laku noć.“

„Mogu li saznati vaše ime?“

Sad je bila u senci kapije, tako da nije mogao da joj vidi lice, ali ona je videla njegovo, pa je rekla promenjenim glasom. „Gospođa Mur.“

„Gospođo...“

Kad je prišao, otkrio je da je stara. Tkanje veće od džamije raspalo se u trice, a on nije znao da li mu je zbog toga milo ili žao. Bila je starija od Hamiduline begum, crvenog lica i sede kose. Njen glas ga je zavarao.

„Gospođo Mur, bojim se da sam vas prepao. Pričaću svojoj zajednici – svojim prijateljima – o vama. O tome da je Bog ovde – vrlo dobro, vrlo lepo zaista. Mislim da ste tek stigli u Indiju.“

„Da – kako znate?“

„Po tome kako ste mi se obratili. Ne, ali mogu li vam pozvati kočiju?“

„Došla sam iz kluba. Izvode komad koji sam gledala u Londonu i tamo je tako vruće.“

„Kako se zove komad?“

„*Rodaka Kejt*.“

„Mislim da noću ne treba sami da šetate, gospođo Mur. Ima loših ljudi a i leopardi se mogu spustiti s Marabarskih brda. Kao i zmije.“

Uzviknula je; zaboravila je na zmije.

„Na primer buba sa šest pega“, nastavio je. „Uzmete je, ona vas ujede i umrete.“

„Ali vi idete okolo.“

„O, ja sam navikao.“

„Navikli ste na zmije?“

Oboje su se nasmejali. „Ja sam lekar“, kazao je. „Zmije se ne usuđuju da me ujedu.“ Seli su jedno pored drugog na ulazu i obuli večernje cipele. „Molim vas, mogu li vam sad postaviti pitanje? Zašto ste došli u Indiju u ovo doba godine, kad se hladni period završava?“

„Nameravala sam da krenem ranije, ali iskrsnulo je neizbežno odlaganje.“

„Uskoro će biti tako nezdravo za vas! I zašto ste uopšte došli u Čandrapur?“

„Da posetim sina. On je ovde gradski sudija.“

„O ne, izvinite, to je nemoguće. Naš gradski sudija je gospodin Hislop. Lično ga poznajem.“

„Svejedno, on je moj sin“, rekla je smešeći se.

„Ali, gospođo Mur, kako je to moguće?“

„Dvaput sam se udavala.“

„Da, sad mi je jasno, a prvi muž vam je umro.“

„Umro je, a umro je i moj drugi muž.“

„Onda smo na istom“, rekao je tajanstveno. „Pa je li gradski sudija sad vaša jedina porodica?“

„Ne, imam mlađu decu – Ralfa i Stelu u Engleskoj.“

„A ovdašnji gospodin, je li on Ralfov i Stelin polubrat?“

„Tačno tako.“

„Gospođo Mur, ovo je izuzetno čudno jer, kao i vi, i sam imam dva sina i ćerku. Zar to nije potpuno isto?“

„Kako se zovu? Svakako i oni nisu Roni, Ralf i Stela?“

Ta opaska ga je oduševila. „Zaista nisu. Kako to čudno zvuči! Imena su im sasvim različita i iznenadiće vas. Čujte, molim vas. Reći ću vam imena svoje dece. Prvo se zove Ahmed, drugo se zove Karim, treće – a ona je najstarija – Džamila. Troje dece je dovoljno. Slažete li se sa mnom?“

„Slažem se.“

Oboje su se nakratko učutili i razmišljali svako o svojoj porodici. Ona je uzdahnula i ustala.

„Biste li jednog prepodneva došli do bolnice Minto?“ upitao ju je. „Nemam ništa drugo da vam ponudim u Čandrapuru.“

„Hvala, već sam je videla, inače bih vrlo rado došla da je obiđem s vama.“

„Pretpostavljam da vas je hirurg poveo.“

„Da, i gospođa Kalender.“

Glas mu se promenio kad je rekao: „Ah! Veoma očaravajuća dama.“

„Moguće, kad je neko bolje upozna.“

„Šta? Šta? Nije vam se dopala?“

„Svakako se trudila da bude ljubazna, ali ne bih rekla da je očaravajuća.“

On je zapenio: „Upravo mi je uzela tongu bez moje dozvole – zovete li to očaravajućim? – a major Kalender me prekida iz dana u dan za večerom kod prijatelja i, kad ja odmah odem, prekidajući najprijatniju zabavu, njega nema kod kuće i čak ne ostavi ni poruku. Je li to očaravajuće, molim vas? Ali kakve veze ima? Ja tu ništa ne mogu i on to zna. Ja sam samo potčinjeni, moje vreme nema vrednost, veranda je dovoljno dobra za Indijca, da, da, neka stoji, a gospođa Kalender mi uzme kola i pretvara se da me ne poznaje...“

Slušala ga je.

Bio je uzbuđen delimično zbog nepravdi, ali još više zbog saznanja da neko saoseća s njim. Upravo to ga je navelo da ponavlja, preteruje, sam sebi skače u usta. Ona je pokazala saosećanje kritikujući svoje sunarodnike pred njim, ali bilo mu je već i pre toga jasno. Plamen kakav čak ni lepota ne može da podstakne sve je jače buktao, pa iako su mu reči bile svađalačke, srce je počelo u potaji da mu sija. To se pretočilo u govor.

„Vi me razumete, znate šta drugi osećaju. O, kad bi samo ostali bili nalik vama!“

Pomalo iznenađena, odgovorila mu je: „Mislím da ne razumem ljude baš dobro. Samo znam da li mi se dopadaju ili ne.“

„Onda ste istočnjakinja.“

Prihvatila je ponudu da je otprati nazad do kluba, i na kapiji rekla kako žali što nije član, pa da ga pozove da uđe.

„Indijcima nije dozvoljen ulazak u Čandrapurski klub ni kao gostima“, jednostavno je odvratio. Više nije razglabao o nepravdama pošto je bio srećan. Dok je lagano išao nizbrdo pod divnom mesečinom, pa opet video ljupku džamiju, imao je utisak da je ta zemlja jednako njegova kao i svakog drugog. Kakve ima veze što ga je tu preteklo nešto mlitavih Indusa, a nasledilo nešto hladnih Engleza?